

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 491-508, March 2013

İMAM EBÛ YÛSUF'UN FUKAHÂ TABAKÂTINDAKİ YERİ
İMAM ABU YUSUF'S POSITION IN THE CLASSIFICATION OF ISLAMIC
JURIST

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku

Abstract

Imam Abu Yusuf Yaquub ibn Ibrahim al-Ansari (d.182), has left a profound impact on fiqh and is regarded as the pioneer of many innovations. Abu Yusuf is also portrayed as an incredibly studious individual who was unceasing in his pursuit for knowledge and legal understanding. His reliability in hadith is accepted by most of the scholars. Imam Abu Yusuf studied religious law and traditions in Kufa and Medina under the effect of a number of scholars including Abu Hanifa, Malik b. Anas, al-Layth b. Sa'd, Hisham bin Urwa, Ebu İshak al-Shaybani and others. Abu Yusuf is the first to be called Qadi al-Qudat (the Supreme Judge). For this reason, Imam Abu Yusuf is a very important and valuable scholar in history of Islamic law.

During period of imitation, Islamic jurists, said that Abu Yusuf was not an absolute mujtahid. In addition, he was claimed to depend on his teacher's methods. However, this claim was regarded faulty when the historical process is analyzed and ijtiħad of Abu Yusuf was examined in detail. Furthermore, a study of any serious text of Hanafi usul al-fiqh will indicate that many points of method of Abu Yusuf differed from his teacher's. The fact that Imam Abu Yusuf was absolute mujtahid was confirmed by many scholars. This study reveals evidence regarding Abu Yusuf's being an absolute mujtahid and the outcome of this fact is also analyzed.

Key Words: Imam Abu Yusuf, absolute mujtahid, sect, ijtiħad.

Öz

İmam Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm el-Ensârî (v.182), fıkıh tarihinde derin etkiler bırakan ve yeni birçok fikhî gelişme için öncülük yapan bir müctehiddir. Ebû Yûsuf, fikhî kavrayış ve bilgisini arttırmak için şahsî çalışma ve gayretini azami ölçüde kullanan bir kişi olarak tanınmaktadır. Onun, Hadis ilmi konusunda da güvenilir olduğu birçok âlim tarafından kabul edilmektedir. Ebû Yûsuf, İmam Ebu Hanîfe'nin yanında, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Hişam b. Urve, Ebû İshak eş-Şeybânî ve diğer birçok fakihten istifade ederek Kûfe ve Medine'deki fikhî bilgiye sahip olmuştur. Ebû Yûsuf, kâdilkudat olarak isimlendirilen ilk kişidir. Bu sebeplerden dolayı İmam Ebû Yûsuf, İslâm hukuk tarihinde çok önemli ve değerli bir konuma sahiptir.

Taklit dönemi müellifleri, İmam Ebû Yûsuf'un usûl konularında hocası İmam Ebû Hanîfe'ye bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak, hem tarihî süreç doğru bir şekilde analiz edilince, hem de Ebû Yûsuf'un ictheadları incelenince bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hanefî fıkıh usûlü kitapları üzerinde yapılacak ciddi bir çalışma da, usûl konusunda Ebû Yûsuf'un hocası Ebû Hanîfe'den farklı düşündüğünü ortaya çıkartacaktır. İmam Ebû Yûsuf'un mutlak müctehid olduğu gerçeği birçok âlim tarafından kabul edilmektedir. Bu çalışmada İmam Ebû Yûsuf'un mutlak müctehid olduğunu gösteren deliller ortaya konulmakta ve bu durumun -bir mezhebe bağlı olma anlayışı bağlamında- ortaya çıkardığı fikhî sonuçlar tahlil edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İmam Ebû Yûsuf, mutlak müctehid, mezhep, icthead.

Giriş

Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrâhîm b. Habib el-Ensârî el-Kûfî 113/731 tarihinde Kûfe'de doğmuştur.¹ Devrin önde gelen hadis üstatlarından ders alan Ebû Yûsuf daha sonra fıkha yönelmiş ve İbn Ebî Leylâ'nın ders halkasına katılmıştır. Dokuz yıl süren bu dönemden sonra Ebû Hanîfe'nin ders halkasına devam etmiş ve hocasının vefatına kadar onun yanından hiç ayrılmamıştır.² Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh zamanında

¹ Ebû Yûsuf'un biyografisi için bk. İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sadır, Beyrut t.y., VII, 330; Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Menâkibü'l-İmam Ebî Hanîfe ve sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire t.y., s. 37-48; İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Dâru Sadır, Beyrut 1968, VI, 378-390; Zâhid el-Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî fi sîreti'l-İmam Ebû Yûsufe'l-Kâdî*, y.y., 1968; Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibu A'lâmi'l-ahyâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab bölümü, Demirbaş no: 690, varak: 66-68; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, VIII, 193, Matbaatu Kustasus, Kahire 1954; Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu ve ârâuhu'l-fikhiyye*, Câmiatu Bağdad, Bağdat 1972; Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkibu'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I, 465-508, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1981; Mahmesânî, Subhî, "Kâdî kudâti Bağdad ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islâmî", *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmî*, Dımaşk 1965, s. 117-136.

² Mekkî, *Menâkibu'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I, 471; Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu*, s. 23-26.

Kadılık görevine getirilen Ebû Yûsuf,³ Halife Hârûnürreşîd döneminde “kâdılkudât” olarak görev yapmış ve 182/798 yılında Bağdat'da vefat etmiştir.⁴

Fakir bir ailenin çocuğu olan Ebû Yûsuf, ailesinin ısrarlı talebi karşısında maîşet temini maksadıyla ilim halkasından bir müddet uzak kalmak zorunda kalmıştır. Hocası İmam Ebû Hanîfe, talebesi Ebû Yûsuf'un ilmî kabiliyetinin farkına vararak, gerekli maddî desteği bizzat kendisi karşılamak suretiyle, ilim halkasına devam etmesini sağlamıştır.⁵ Ebû Yûsuf, hocasından gördüğü maddî ve manevî destek karşısında hep vefalı davranmış, gece-gündüz sürekli yanında olmaya gayret etmiş⁶ ve her zaman hocasına hürmet ve saygısını göstermiş, namazlarından sonra hocası için de⁷ dua etmeyi ihmal etmemiştir.

Ebû Yûsuf'un fıkıh ilmindeki değeri ve müstesna konumu herkes tarafından kabul edilmekle birlikte, müteahhirûn dönem fakihlerinin bir kısmının fukahâyı sınıflandırırken Ebû Yûsuf'u mezhepte müctehid sınıfına dâhil etmiş olduğu görülmektedir. Buna gerekçe olarak da, onun ictihad usûlü bakımından Ebû Hanîfe'ye bağlı olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Bu görüşte olan İbn Kayyim el-Cevziyye,⁸ İbn Kemal,⁹ İbn Âbidin,¹⁰ Abdülğani en-Nablûsî¹¹ ve Abdülkerim Zeydan,¹² Ebû Yûsuf'un usûlde hocası Ebû Hanîfe'ye bağlı olduğunu, dolayısıyla onun mutlak müctehid olmayıp mezhepte müctehid tabakasında sayılması gerektiğini savunmuştur.

Buna karşılık olarak Ebû Yûsuf'un mutlak müctehid kabul edilmesi gerektiğini savunan Şemsüleimme es-Serahsî¹³ ve İbn Hazm¹⁴ gibi klasik dönem fukahasının yanında, çağımızda da pek çok fakih bu düşüncüyü savunmaktadır. Behâüddin el-Mercânî,¹⁵ Ali el-Hafîf¹⁶, Zahid el-Kevserî,¹⁷ Mahmud Matlûb,¹⁸ Şah Veliyyullah

³ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, VII, 330.

⁴ Veki', Muhammed b. Halef b. Hayyân, *Ahbâru'l-kudât*, el-Metebetü'l-Asriyye, III, 264, Beyrut t.y., Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ali, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970, s. 134; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe ve sahibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, s. 39.

⁵ Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Beyrut 1976, s. 92; Kefevî, *Ketâibu A'lâmi'l-ahyâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Bölümü, Demirbaş no: 690, varak: 66.

⁶ Mekkî, *Menâkıbu'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I, 469-470.

⁷ Veki', *Ahbâru'l-kudât*, Beyrut, III, 258.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed, *İ'lâmü'l-muvakkâin an rabbi'l-alemin*, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm 1423, VI, 126.

⁹ İbn Kemal Paşa, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Süleymaniye Dügümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr.130-131.

¹⁰ İbn Âbidin, Muhammed Alaüddin, “Ukudü resmi'l-müftî”, *Mecmûatü'r-resâil*, I, 11-12, Dersaadet 1325.

¹¹ Nablûsî, Abdülğani, *Hulâsatü't-tahkîk fi beyâni hükmi't-taklid ve't-telfîk*, Mektebetü Işık, İstanbul t.y., s. 16.

¹² Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, Bağdat 1969, s. 133.

¹³ Serahsî, *Usûl*, I,10.

¹⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut 1985, V, 95-96.

¹⁵ Mercânî, Şihabüddin Harun b. Bahauddin, *Nâzuratu'l-hak*, Kazan 1875, s. 58.

¹⁶ Ali el-Hafîf, *el-İctihad fi's-şeriatü'l-İslâmiyye*, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1979.

¹⁷ Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, s. 30-33.

¹⁸ Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu*, s.135.

Dihlevî,¹⁹ Muhammed Ebû Zehre,²⁰ Hayreddin Karaman,²¹ Ali Bardakoğlu²² ve Ferhat Koca,²³ Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul edilmesini gerektiğini savunmaktadır.

İmam Ebû Yûsuf ile İmam Ebû Hanîfe'nin görüşleri arasındaki benzerlik, diğer mezhep imamlarının görüşlerine nispetle daha fazladır. Ancak bu benzerliği Ebû Yûsuf'un, Ebû Hanîfe'nin usûlünü kullanmasının bir sonucu olarak değil, bu imamların hepsinin aynı bölgede yaşamış olmalarının sonucu olarak izah etmek daha doğru olur.

Hanefî mezhebindeki müctehidlerin üzerinde ittifak ettikleri usûl ilkelerinin olduğu bir gerçektir. Ancak Ebu Zehre'nin de isabetle beyan ettiği üzere, imamlar arasında benzer yaklaşımların olduğu konularda taklide dayalı bir muvafakat söz konusu olmayıp, delile ve ictihada dayalı olarak görüşlerin ittifakı söz konusudur.²⁴

Aynı bölgede yaşayan müctehidlerin -farklı bölgelerde yaşayan müctehidlere kıyasla- birbirlerine yakın sonuçlar üretmelerinin sebepleri çoktur. Mesela Irak'taki halkın ihtiyacı, yaşantı biçimi, diğer şehirlerle münasebetleri Hicaz'dakinden farklı idi. Irak ve civarında hem hadis uydurma faaliyetleri yoğun bir şekilde sürmekte, hem de Hicaz bölgesinde bilindiği halde Irak'ta bilinmeyen ve duyulmayan rivayetler bulunmaktaydı. Kendilerinden ilim öğrenilen hocalarda da farklılık vardı. Bu ve benzeri etkenler sebebiyle aynı bölgede yaşayan müctehidlerin olaylara bakış açısı ve olayları değerlendirmesinin benzer özellikler taşıması kaçınılmaz olmuştur.

Kısaca muhit, malzeme ve hoca farklılığı nasıl ki Hicâziyyûn ve Irâkıyyûn olmak üzere iki ayrı ekolün doğmasında etken olmuş ise²⁵ muhit, malzeme ve hoca benzerliği de genel olarak icihadların kısmen benzer olmasına etken olmuştur. Bu benzerliğin sebebinin aynı usûlü benimseme olmadığını ve Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe arasında usûl farklılıklarının bulunduğu gösteren deliller mevcuttur.

Ebû Yûsuf'un Mutlak Müctehid Olduğunu Gösteren Deliller

Fıkıhın altın çağı diyebileceğimiz müctehid imamlar döneminden sonra fıkıh ilminin tarihî sürecinde taklit ve duraklama dönemi yaşanmaya başlamış ve bu dönemde mezhep kavramı "*müctehidin icihadı*" anlamından çıkıp sosyolojik bir muhteva kazanmıştır. Yine bu dönemde mezhep taassubunun da etkisi ile mensubiyet bağı ile bağlanılan bir mezhebin savunulması ön plana çıkmıştır. Ebû Yûsuf'un usûlde imamına bağlı olduğu düşüncesi bu sürecin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Bu iddianın

¹⁹ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Fıkhî İhtilaflarda Ölçü* (trc. Musa Hûb), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, s. 99.

²⁰ Ebû Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fıkh*, Dâru't-Tebliğ, İstanbul, t.y., s. 391.

²¹ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989, s. 216.

²² Bardakoğlu, Ali, "Hanefi Mezhebi", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 3.

²³ Koca, "Hanefi Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *Ekev Akademi Dergi*, Kış 2004, sayı: 18, s. 147.

²⁴ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, s. 391.

²⁵ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 95.

doğru olmadığını gösteren, Ebû Yûsuf'un usûlde de fûrûda da müstakil müctehid olduğunu ispatlayan birçok delil söz konusudur.

1- Fıkıh Usûlü İlminin Henüz Oluşum Döneminde Olması

Bir kişinin savunduğu görüşler bakımından mantıkî bir tutarlılık içinde olabilmesi için belirli usûl kurallarına uyması zorunludur. Aksi halde keyfilik ve tutarsızlık kaçınılmaz olacaktır. Ebû Hanîfe de icihad ederken belirli kurallara ve ilkelere dikkat ediyordu. O'nun "*Resulullah'tan gelen baş üstüne, sahabeden gelenleri seçer birini tercih ederiz, fakat toptan terk etmeyiz. Bunlardan başkalarına ait olan hüküm ve icthadlara gelince biz de onlar gibi ilim adamlarıyız.*"²⁶ sözü ilke bazında genel yaklaşımını göstermekle birlikte; hükme ulaşırken başvurduğu usûl kuralları ve istinbat metotları bir bütün olarak İmam Ebû Hanîfe'den nakledilmemiştir. Hanefi mezhebine ait fıkıh usûlü kitapları, birçok istisnası bulunan bir genel temayül belirleme mahiyetinde olup,²⁷ tümevarım yoluyla yani Ebû Hanîfe ve öğrencileri tarafından oluşturulan fıkıh külliyyatından hareketle daha sonraki dönemlerde oluşturulmuştur.²⁸ Bu sebeple usûlün oluşumunda, Ebû Yûsuf'un da etki ve katkılarının olduğunu göz önüne almak gerekir.

İctihad şûrasında bazen fikhî tartışma ve müzakereler günlerce sürdüğü,²⁹ mezhebin usûl ve metodolojisinin bu süreç içinde belirginleştiği³⁰ ayrıca Ebû Hanîfe tarafından enine boyuna ele alınmış, kesin hatlarıyla ortaya konulmuş usûl kuralları ve icthead metotları kendisinden nakledilmediği için,³¹ Ebû Yûsuf usûlde hocasına bağlıdır iddiası temelsiz kalmaktadır.

2- Müctehidlerde Bulunması Gereken Niteliklere Sahip Olması

Ebû Yûsuf'un ilmî kişiliği ve dirayeti başta hocası olmak üzere herkes tarafından takdire şayan görülmüştür.³² O, fıkıh ve hadis bilgisinin yanı sıra tefsir, belâgat, kelim, siyer ve meğâzî sahalarında da dönemin seçkin âlimlerindedir.³³

Devrindeki çok sayıda hadis âlimleri görüşüp onlardan hadis alan Ebû Yûsuf, kuvvetli hafızası ile hadisçiler tarafından da mümtaz bir kişi olarak kabul edilmiştir.³⁴ Hatta ehl-i re'y içinde hadisi alınabilen en güvenilir kişilerden olduğu belirtilmektedir.³⁵ Bir müctehidde bulunması gereken temel bilgilerden olan hadis

²⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, s. 10.

²⁷ Bardakoğlu, "Hanefi Mezhebi", *DİA*, XVI, 18.

²⁸ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1992, s. 367.

²⁹ Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm*, s. 56.

³⁰ Bardakoğlu, "Hanefi Mezhebi", *DİA*, XVI, 3.

³¹ Zeydan, *el-Medhal*, s. 132.

³² Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâir*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, IV, 1022.

³³ Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu*, s. 56-60.

³⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, s. 90; Ögüt, "Ebû Yûsuf" *DİA*, X, 261- 262.

³⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 292.

bilgisine sahip olan Ebû Yûsuf, rivayetleri değerlendirirken kendi görüşünü belirtmede müstakil olarak hareket etmiştir.³⁶

Ebû Yûsuf birçok mevzuda Ebû Hanîfe'den farklı kanaat ortaya koymuş³⁷ ve bunları savunurken konu ile ilgili ayet ve hadisleri delil olarak sunmuştur.³⁸ Buna örnek olarak şu hükmü zikredebiliriz. Müşrikler, öldürülen bir müşrikin cesedini satın almak isterlerse bunda bir sakınca yoktur. Çünkü onların mallarını gasp yoluyla almak Müslümanlara helal olduğuna göre, kendi rızalarıyla satın aldıklarında bu evleviyetle helal olur diyen Ebû Hanîfe'nin görüşüne karşı çıkan Ebû Yûsuf, Müslümanların harp ehliyle veya başkalarıyla içki, domuz, ölü eti ve kan alışverişinde bulunmaları caiz değildir demektedir ve bu görüşünün mesnedi olarak da İbn Abbas'tan nakledilen şu hadisi göstermektedir: "Müşriklerden bir adam hendeğe düştü. Müslümanlara mal vererek cesedini geri aldılar. Bu, Resûlullah'a sorulunca onları bundan nehyetti."³⁹

Ebû Yûsuf, hocası Ebû Hanîfe ile aynı ictihadı benimsediğinde bile taklit metoduna başvurmamış, konu ile ilgili nasları esas almıştır. Vefatına yakın bir zamanda söylediği "*Hüküm verirken Kitap ve Sünnete muvafık olarak ictihad ettim. Bana çözümü müşkil olan meselelerde Ebû Hanîfe'nin görüşünü esas aldım.*" ifadesi,⁴⁰ onun hayatı boyunca uyguladığı iftâ usûlü hakkında bize bilgi vermektedir. Buna göre Ebû Yûsuf, fikhî meselelerin çözümünde doğrudan ayet ve hadise dayalı olarak ictihad etmekte, hocasının görüşüne ancak kendisinin çözüme kavuşturamadığı olaylarda başvurmaktadır. Kendi kanaatinin olmadığı fikhî meselelerde Ebû Hanîfe'nin görüşüne dayanması onun mutlak müctehidlik vasfına zarar vermez. Çünkü mutlak müctehid kavramı ile fikhın her konusuna ilişkin şahsî ictihadı olan müctehidler kastedilmemektedir. Mutlak müctehid kavramı, fikhî meseleleri bağımsız bir usûl ile çözüme kavuşturabilen müctehidler için kullanılmaktadır.

3- Ebû Hanîfe'nin Ders İşleme Metodu

Hocası Hammad b. Ebî Süleyman'ın⁴¹ vefatından sonra ders halkasının başına geçme teklifini, hocasının ders halkasından on kişinin bir yıl boyunca ilim meclisine devam etmesi şartıyla kabul etmesi,⁴² Ebû Hanîfe'nin hem başka âlimlerin görüşlerine verdiği değeri göstermekte, hem de fikhî hükümlere istişareye dayalı olarak ulaşma gayesini ortaya koymaktadır.

³⁶ Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 81.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VI, 379.

³⁸ Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s.64, 70; Kallek, Cengiz, "Ebû Yûsuf'un İktisâdî Görüşleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1997, s. 5.

³⁹ Bu rivayetin senedi Hadesena İbni Ebî Leylâ an Hakem an Miksem an İbn Abbas şeklindedir. Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s.199.

⁴⁰ Bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 292; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VI, 388.

⁴¹ Hammâd b. Ebî Süleyman el-Eşrî el-Kûfî, tâbiün ulemasının önde gelenlerindedir. Sünen kitaplarında rivayet ettiği hadisler vardır. Hocası İbrâhîm en-Nehaî kendisinden sonra yerine onun geçmesini söylemiştir. Hicrî 120 yılında vefat etmiştir. Bk. Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, I, 83.

⁴² Mekki, *Menâkibu'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, I, 66.

Ebû Hanîfe, dersleri çoğunlukla anlatım yoluyla değil, ilmî müzakere ortamında işlerdi. Öğrencilerinin muhakeme yeteneğini geliştirir ve onları araştırmaya sevkederdi.⁴³ Ebû Hanîfe, gündemdeki fikhî konuları, öğrencilerine sunar ve herkes bu mesele hakkındaki görüşünü -kendilerine sunulan düşüncelerini ifade etme hürriyeti ile- beyan ederlerdi.⁴⁴ Bu görüşlerin münakaşası yapıldıktan sonra bazen ortak bir sonuca ulaşılırken, bazen de öğrencileri ile Ebû Hanîfe'nin re'yi farklı farklı olurdu. Dolayısıyla Hanefî mezhebi daha ilk günden itibaren istişareye dayanan bir topluluğun mezhebi hüviyetine sahip olarak oluşmuştur.⁴⁵ Ebû Hanîfe'nin uyguladığı bu metot sayesinde öğrencilerinin ilmî şahsiyetleri ve icthad kabiliyetleri daha kendisi hayatta iken teşekkül etmiştir.⁴⁶

Fikhî konuların istişare edileceği meclise, halkın ve ilmin henüz başındaki talebelerin katılmasına izin verilmemesi,⁴⁷ hem Ebû Hanîfe'nin, hem de bu meclise katılan diğer öğrencilerin fıkıh meclisine önceden sahip oldukları fikirlerini açıklamak için değil, mesele hakkındaki nihaî görüşlerini bu toplantı sonucuna göre şekillendirmek üzere istişareye katıldıklarını göstermektedir.

Fıkhın fûrû kısmı, sonuçları ifade eder. Usûl ise hükme götüren süreci gösterir. Bir ortamda fikhî sonuçların tartışılmaya açılması, o sonuca nasıl ulaşıldığının yani sürecin tartışılmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla usûl meselelerinde farklı yaklaşımlar olmadan günlerce süren icthad şûrası yapılamaz. Özellikle de birçok meselede farklı sonuçlara ulaşıldığı bir ortamda usûl birlikteliğinden söz edilemez.

Ebû Hanîfe'nin fıkhın fûrû meselelerinde öğrencilerine tanıdığı geniş düşünce hürriyetini, usûl konusunda göstermemesi düşünülemez. Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'den farklı icthadlarından örnekler verdiğimiz başlık altında beyan ettiğimiz usûl farklılıkları da göstermektedir ki Ebû Yûsuf, fıkhın fûrû konularında olduğu gibi usûl meselelerinde de Ebû Hanîfe'ye muhalefetten çekinmemiştir.⁴⁸

Ebû Hanîfe'nin "*Delilimizi bilmeden kimseye bizim kavlimizle fetva vermek helal olmaz*"⁴⁹ sözü bile tek başına İmam Ebû Hanîfe'nin taklide değil esas kaynağa ve delile yönlendirme gayretini açıkça göstermektedir.

4- Ebû Yûsuf'un Farklı Hocalardan Ders Alması

Ebû Yûsuf, fıkıh, hadis, nahiv, kıraat, edebiyat gibi ilimlerin merkezi konumunda olan Kûfe'de⁵⁰ doğup büyüdüğü için birçok âlimden ders alma imkânı

⁴³ Yavuz, Yunus Vehbi, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1993, s. 78.

⁴⁴ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe hayatuhu ve asruhu*, s. 77.

⁴⁵ Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm*, s. 55.

⁴⁶ Zeydan, *el-Medhal*, s. 132.

⁴⁷ Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 3.

⁴⁸ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 153.

⁴⁹ Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm*, s. 56.

⁵⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 333; Kevserî, *a.g.e.*, s. 52; Şentürk, Recep, *Toplumsal Hafıza*, Gelenek Yayıncılık, s. 52. Hanefî mezhebinin oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-kültürel etkisi bkz. Furat, Ahmet Hamdi, *Kûfe Ekolü (Sosyal Yapının Hukuku Etkisi)*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009.

bulmuştur. Ebû Yûsuf'un en önemli hocası Ebû Hanîfe olmakla birlikte İbn Ebî Leylâ, Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleyman et-Temîmî, A'meş, Hişam b. Urve, Leys b. Sa'd, Muhammed b. Yesâr ve Husayn b. Abdurrahman gibi birçok ilim adamından da ders almış, fikhî düşünce yapısının oluşmasında onlardan istifade etmiştir.⁵¹

Ebû Yûsuf'un, Ebû Hanîfe'den ders okumuş olmasının, bağımsız ictihad yapmasına engel teşkil ettiğini düşünenlerin mantığına göre Hammâd b. Ebû Süleyman'dan ders okuyan ve birçok konuda onunla aynı görüşü benimseyen Ebû Hanîfe'nin de mutlak müctehid olmadığını söylemek gerekir.⁵² Bu yaklaşım nasıl kabul edilemez ise, Ebû Yûsuf'un -sırf Ebû Hanîfe'nin talebesi olma vasfına dayanarak- müstakil müctehid olmadığını söylemek doğru olmayacaktır.

5- Mezheplerin Henüz Teşekkül Etmemesi

Müctehid imamlar döneminde mezhep kelimesi bir müctehide ait ictihadı ifade etmekte olup; "*bir müctehidin, mensupları tarafından kabulü mecburî olan bütün hüküm ve fetvaları*" manasında bir mezhep teşekkül etmemiştir. Zaten Ebû Hanîfe ve diğer müctehid imamlar mezhep kurma gayesiyle fikhî görüşlerini beyan etmemiş ve hiçbir imam, insanları kendi ictihadlarının tümünü kabul edip bağlanmaya davet etmemiştir.⁵³

Hicrî dördüncü asırdan sonra fikhın gelişim dönemi, yerini taklit ve duraklama dönemine bırakmıştır. İmam Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul etmeme anlayışının altında, bu dönemin fikhî düşünce ve algılamalarının derin etkisi vardır. Taklit ve duraklama döneminde hocalara aşırı saygı, müctehid imamların yanılmaz otorite kabul edilmesi, mezheplere bağlı kişilerin kadı tayin edilmesi, mezhep hükümlerinin tedvini, devlet adamlarının bir mezhebi desteklemeleri ve bazı mezheplere vakıfların tahsis edilmesi, hükümlerin delilleri ile değil sadece sonuçları ile ilgilenilmesi toplumda taklidin yaygınlaşmasına ve mezhep taassubunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁴ Bu süreçte hem âlimler, hem de halk imam kabul ettikleri bir müctehide ve onun mezhebine bağlanmış ve hiçbir fikhî, imamının verdiği fetvaya muhalif bir şey söylemeyi kendisi için caiz görmemeye başlamıştır.⁵⁵ Zikri geçen nedenlerden dolayı ortaya çıkan mezhep taassubu ve müdafaası gayreti ile müctehidlerin ilmî seviyeleri

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, VII; 330; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâdeti*, II, 235; Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu*, s. 23-25.

⁵² Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 390. Benzer durum tüm müctehid imamlar için de geçerlidir. Çünkü mezhep imamları arasında hoca-talebe münasebeti olduğu bir gerçektir. Mesela İmam Şâfiî, İmam Muhammed'den ders almıştır. İmam Muhammed'in eserleri hem üslup, hem de muhteva itibarıyla İmam Şâfiî'ye tesir etmiştir. Usûl ve fûrûda iki müctehid imamın görüşleri arasında görülen paralellik bu tesirin boyutlarını göstermektedir. Bk. Özşenel, Mehmet, "İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *İslâm Araştırmaları*, 2005, sayı:3, s. 93.

⁵³ Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 154-155.

⁵⁴ Taklit ruhunun yaygınlaşmasının sebepleri için bk. Hudarî, Muhammed, *İslâm Hukuk Tarihi* (trc. Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 1987, s. 322-327.

⁵⁵ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 251; Atar, Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *MUİF Dergisi*, sayı:3, s. 30.

"fukahâ tabakâtı"⁵⁶ başlığı altında tespit edilmeye başlanmıştır. İctimâî manada mezhebin teşekkülü İmam Ebû Hanîfe ile öğrencilerini aynı seviyede kabul etmemeyi gerektireceği için İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ikinci seviyeye indirgenerek –gerçeğe uygun olup olmadığına bakılmaksızın- usûlde imamlarına bağlı, fûrû konularında imamlarından bağımsız oldukları ortaya çıkmıştır.

Ebû Yûsuf'un Hocası Ebû Hanîfe'den Farklı İctihadlarından Örnekler

İmam Ebû Yûsuf'un verdiği fetvalardan yola çıkarak onun mutlak icthad yetkisine sahip olduğunu tespit etmemiz mümkündür. Ebû Yûsuf, yüzlerce fikhî meselede, hocası Ebû Hanîfe'den farklı görüşleri savunmuştur. Hepsinin burada zikri mümkün değildir. Biz örnek olmak üzere usûl farklılığını da gösteren birkaç icthadını zikreliyoruz.

(1) Hz. Peygamber (s.a.), buğday, arpa, hurma ve tuzun ölçü (keyl) ile, altın ve gümüşün ise tartı (vezn) ile mübâdele edileceğini belirtmiştir.⁵⁷ Ebû Hanîfe, riba hadisi diye bilinen bu hadisin lafzından hareketle, orada zikredilen mübâdele şekli dışında başka bir şekil kabul etmemiştir. Ebû Yûsuf ise hadisin lafzî yorumu ile yetinmeyerek tarihî yorum metodunu kullanmış⁵⁸ ve âdetle ta'lil edilen nassın hükmünün, sonradan zuhur eden örf ile değişebileceğini kabul ederek, teâmül haline gelmesi durumunda⁵⁹ altınlar arasında eşitliğin ölçü ile buğdaylar arasında ise tartı ile yapılabileceğini söylemiştir.⁶⁰

(2) İmam Ebû Hanîfe'ye göre hakikat ve mecaz mananın aynı anda bir kelimedede bulunması (kullanılması) caiz olmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise bir lafzın üzerinde aynı anda hem hakikat manasının, hem de mecaz manasının bulunması mümkündür.⁶¹

(3) Bir lafzın hakikî manası kullanılmakla beraber mecazî manasının daha yaygın kullanılması durumunda, Ebû Yûsuf mecazî mananın esas alınması gerektiğini; Ebû Hanîfe ise, o lafzın hakikî manasına itibar edileceğini savunmaktadır.⁶² Bu husustaki usûl farklılığı, özellikle muamelat konularında imamların farklı hükümler benimsemelerine yol açmıştır.

(4) Hass ve âmm olan lafızlar çeliştiği zaman Ebû Hanîfe'ye göre, âmm'ın delâleti katî olduğu için, âmm lafız amel bakımından hass hüküm ifade eden nass'a tercih edilir.⁶³ Ebû Yûsuf'a göre ise, hass'ın bulunduğu yerde âmm lafzın hükmü

⁵⁶ Fukahânın tabakâtı hakkında bk. İbn Kemal Paşa, *Tabakâtü'l-fukahâ*, Süleymaniye Dügümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr.130-131; İbn Âbidin, "Ukudü resmi'l-müftî", *Mecmûatü'r-resâil*, I, 11-12, Dersaadet 1325; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve İstîlâhatı Fıkhîyye Kamusu*, I, 312-315, İstanbul 1985; Seyyid Bey, *Usûl-u Fıkh*, I, 239-249.

⁵⁷ Müslim, *Müsâkât*, 15, 4152; Ebû Dâvud, *Büyû'*, 12, 3351.

⁵⁸ Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 255.

⁵⁹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 210; Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir 1987, s. 137.

⁶⁰ Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, IX, 305.

⁶¹ Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Kuveyt 1994, I, 78-79.

⁶² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar an Usûli'l-Pezdevî*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1997, II, 84.

⁶³ Serahsî, *Usûl*, I, 133.

geçerli değildir.⁶⁴ Bu konudaki usûl farklılığının ictihadlara yansımalarını görebiliyoruz. Mesela hass ve âmm lafız bakımından tearuz söz konusu olan “*Nehir ve yağmur sularının suladığı şeylerden onda bir alınır. Hayvanla sulananlardan yirmide bir zekât alınır.*”⁶⁵ “*Beş veskten az olan üründen zekât yoktur.*”⁶⁶ hadislerinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda iki imam farklı sonuçlara ulaşmıştır. Ebû Hanîfe’ye göre bu iki hadisin vürûd tarihleri bilinmediği için eşit kuvvetteki iki hadisin teâruzu söz konusudur. Bu sebeple umum ifade eden birinci hadis, hükme kaynak olmalı ve nisap aranmaksızın toprak mahsulleri zekâta tâbi olmalıdır. Ebû Yûsuf’a göre ise iki hadisin geliş tarihleri bilinmediği için ikisi de aynı zamanda gelmiş kabul edilir ve beş veskten daha az miktardan öşür alınmayacağını ifade eden hadis, umum ifade eden birinci hadisi tahsis eder.⁶⁷ Dolayısıyla beş veskten az olan ürünlerden zekât alınmaz.⁶⁸

(5) Ebû Hanîfe’ye göre lafzın umumî olarak içerdiği anlam ile özel olarak kast edildiği anlam birbirinden farklı olur. Ebû Yûsuf’a göre ise, lafzın umumî olarak içerdiği anlam ile özel olarak kast edildiği anlam aynı derecede kabul edilir. Buna göre iki şahitten biri 100, diğeri 200 üzerine şahitlik yapsa, davacı da 200 iddia etse; Ebû Hanîfe’ye göre bu şahadet en az rakam hakkında kabul edilmez. Ebû Yûsuf’a göre ise bu davada en az olan hakkında şahitlik kabul edilir.⁶⁹

(6) Ebû Hanîfe’ye göre bir farzı başında değiştiren şey, sonunda da değiştirir. Ebû Yûsuf bu konuda hocasının görüşüne katılmamaktadır. Bu husustaki ihtilafın ictihadlara yansıdığını görüyoruz. Teyemmümle namaz kılan kimse, namazın sonunda, teşehhüt miktarı oturduktan sonra ve selam vermeden önce su görse veya bir kadın namazda teşehhüt miktarı oturduktan sonra hayız olsa Ebû Hanîfe’ye göre namazı fâsid olur. Çünkü teyemmüm abdesti alan, şayet suyu namazın başında görmüş olsaydı, bu durum onun namazını bozardı. Kadın da namazın başında hayız olsaydı namazı fâsid olurdu. Ebû Yûsuf’a göre ise her iki durumda da namaz fâsid olmaz.⁷⁰

(7) “Yemeyeceğim” diye yemin eden bir kişinin bu sözü âmm bir lafız olup tüm yiyecek türlerini kapsamakla birlikte, yemin esnasında belirli bir yiyeceğe niyet söz konusu ise Ebû Yûsuf’a göre âmm ifadenin tahsisi mümkündür. Ebû Hanîfe ise burada tahsisin mümkün olamayacağını kabul etmektedir.⁷¹

(8) Ebû Hanîfe’ye göre üzerine yemin edilen mevcut değilse, yemin gerçekleşmez ve bozulması durumunda kefaret gerekmez. Ebû Yûsuf’a göre ise, yemin, üzerine yemin edilen husus mevcut olmasa da geçerlilik kazanır. Bu yeminin bozulması durumunda kefaret gerekli olur. Bu duruma örnek olarak; bir kişi içinde su

⁶⁴ Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*, s. 96.

⁶⁵ Müslim, *Zekât* 7 (981); Ebû Dâvud, *Zekât*, 11 (1597); Nesâî, *Zekât* 25.

⁶⁶ Buhârî, *Zekât*, 4, 32; Müslim, *Zekât* 3; Ebû Dâvud, *Zekât* 2.

⁶⁷ Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, s. 339.

⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 374; Babertî, *el-Înâye şerhu’l-Hidâye*, III, 163.

⁶⁹ Debûsî, Ebû Zeyd, *Te’sîsü’n-nazar* (trc. Ferhat Koca), s. 86, 88.

⁷⁰ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar* s. 73-75.

⁷¹ Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi’l-usûl*, II, 627.

olmadığını bilmeden "şu bardaktan su içmem" diye yemin etse ortada su mevcut olmadığı için Ebû Hanîfe'ye göre keffâret söz konusu olmaz. Ebû Yûsuf ise bu durumda keffâretin gerekli olduğu görüşündedir.⁷²

(9) Ebû Hanîfe'ye göre hıyanet ve töhmet bulunmadığı sürece mutlak izinler, örf ile tahsis olunamaz. Ebû Yûsuf'a göre ise tahsis olunur. Bu ilkeye göre satışa vekil olan kimse, bir malı kaliteli-kalitesiz herhangi bir mal karşılığı ve herhangi bir fiyatla sattığı zaman Ebû Hanîfe'ye göre bu satış caiz olur. Çünkü burada izin mutlaktır ve töhmette bulunmamaktadır. Dolayısıyla örf ile tahsis olunamaz. Ebû Yûsuf'a göre ise bu satış örf ile tahsis olunur.⁷³

(10) Nefiy ve şart edatlarından sonra gelen fiil müteaddî olup mefulü beyan edilmemişse veya belirli bir mefule delalet etmiyorsa Ebû Yûsuf'a göre umum ifade eden lafız kabul edilir. Ebû Hanîfe ise bu lafzın umum mana ifade etmeyeceğini savunmaktadır.⁷⁴

(11) Ganimet taksiminde Ebû Hanîfe gaziye de ata da birer hisse verileceği hükmünü benimsemiş ve "Ben bir Müslümanı hayvana tafdil etmem." demiştir. Ebû Yûsuf ise ata iki, gaziye bir hisse verileceği hükmünü benimsemiş ve Ebû Hanîfe'nin yaklaşımına "Hayvana iki hisse, şahsa bir hisse şeklinde gelen hadis ve haberler daha çoktur ve daha sağlamdır. Ayrıca bu hüküm, hayvanın insandan üstün tutulmasından değil, gider ve ihtiyaçtan ve insanları Allah yolunda kullanılmak üzere at hazır tutmaya teşvikten kaynaklanmaktadır. Aksi halde her ikisine birer hisse verilemesi de uygun olmaması gerekirdi. Çünkü bu durumda ikisi eşit tutulmuş olurdu." diye karşılık vermiştir.⁷⁵ Burada Ebû Yûsuf, hocasına hem var olan rivayetleri değerlendirme açısından, hem de hükmün illetini tespit ve değerlendirme bakımından muhalefet etmekte ve Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünün mantikî çelişmesine işaret etmektedir.

(12) İslâm hukukunda, cezası naslarda tayin edilmiş olan had cezaları ile kısasın titizlikle yerine getirilmesi temel ilkedir. Bununla birlikte bu suçların dârülharpte işlenmesi durumunda cezanın tatbik edilemeyeceği ve cezanın tatbik zamanı konusunda farklı icthadlar vardır. Ülke ve vatandaşlık ilkesinden hareketle cezâî hükümlerin yürürlük alanını devletin hâkimiyet alanı ile sınırlandıran İmam Ebû Hanîfe, devletin hâkimiyet alanı dışında had ve kısas gerektiren bir suç işledikten sonra İslâm ülkesine dönen müslümana kısas uygulanmaz demektedir.⁷⁶ Ebû Yûsuf ise dinî hükümlerin evrenselliği ilkesinden hareket ederek suç nerede işlenirse işlensin, cezasının düşmeyeceğini söylemektedir.⁷⁷

⁷² Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, s. 142; Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu*, s. 136.

⁷³ Debûsî, *Te'sisü'n-nazar*, s. 103-104.

⁷⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, I, 444.

⁷⁵ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 19.

⁷⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, V, 1851-1852; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 173; Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 491.

⁷⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 242; İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İkna'*, Riyad 1994, II, 495; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 173; Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 491.

(13) Ebû Hanîfe dârülharpte müslüman ile harbî arasında faizli muamelenin caiz olacağını, Ebû Yûsuf ise faizli muamelenin her yerde haram olacağını söylemektedir.⁷⁸ Ebû Hanîfe'nin görüşünün dayanağı harbînin malının müslümana caiz olacağı anlayışı ve Mekhul'den rivayet edilen "*Dârülharpte, Müslüman ile harbî arasında faiz yoktur*" rivayetidir.⁷⁹ Ebû Yûsuf, bu konu hakkında görüşlerini beyan ederken Ebû Hanîfe'nin bahsedilen rivayete dayandığını söylemektedir. Buna göre Ebû Yûsuf "garip hadis" olan bu rivayeti hükme mesned kabul etmeyip, ribanın haramlığını yer ve mekân kaydı bulunmaksızın mutlak olarak bildiren naslara ve İslâm ülkesine izinli olarak gelmiş olan müste'menlerle nasıl faizli işlem yapmak yasak ise buna kıyasla dârülharbe giren müslümanın da orada faizli işlem yapması yasak olmalıdır anlayışından yola çıkarak dârülhapte faizli muamelelere haram hükmünü vermektedir.⁸⁰

(14) Bir akde üzerinde ittifak edilmiş ve akdin bozulmasını gerektiren kuvvetli bir fesat girdiği zaman, o fesat akdin bütün cüzlerine şâmil olur. Ebû Yûsuf'a göre ise bu akit fesat bulunmayan yönü itibari ile geçerli olur. Mesela bir kimse, iki tane yüzülmüş hayvan satın alsa ve bunlardan birisi boğazlanırken kasten besmele terk edilmiş olsa Ebû Hanîfe'ye göre iki hayvan hakkındaki akit tümüyle fâsid olur. Ebû Yûsuf'a göre ise satış akdi, üzerinde besmele çekilen hayvanın hissesinde sahih olup, diğerinin hissesinde caiz olmaz.⁸¹

(15) Buluğ çağından sonra malî üzerinde akıl, mantık ve ekonominin icabına göre tasarrufta bulunmayıp sefih olanlar, Ebû Hanîfe'ye göre hacr altına alınamazlar. Çünkü bu durum onların insaniyet ve hürriyetlerine aykırıdır. Akli başında bir şahsın mahcur olması, malının zayi olmasından daha kötüdür. Buna karşılık Ebû Yûsuf'a göre sefihin şahsî ve malî menfaati ile âmme menfaati, hâkimin hükmüyle onun hacr altına alınmasını gerekli kılmaktadır.⁸²

(16) İkrâh altında işlenen fiilden cezaî sorumluluğun kime ait olacağı hususunda İmam Ebû Hanîfe'ye göre suç mükrihe isnad edilir ve kısas uygulanır. Mükreh ise adeta mükrihin kullandığı araç konumunda kalır. İmam Ebû Yûsuf ise fiilin mükrihe mi yoksa mükrehe mi isnad edileceğinde şüphe oluştuğunu, bu şüpheden dolayı kısasın düşeceğini ancak mükrehin mağdura diyet ödemesi gerektiğini savunmaktadır.⁸³

(17) Ebû Hanîfe'ye göre bir şeye bizzat kendi gücüyle kadir olamayan bir kimseye başkası yardım edebilecek durumda olsa, bu durum onun için bir güç (takat)

⁷⁸ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi*, s. 96-97.

⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilaf*, Daru Taybe, Riyad 1985, X, 142; Zeyleî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah, *Nasbü'r-raye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, Dârü'l-Me'mun, Kahire 1938, IV, 44.

⁸⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 178.

⁸¹ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, s. 91, 95.

⁸² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 250.

⁸³ Bkz. Babertî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, XIII, 173; Ebû Zehre, Muhammed, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1976, s. 499; Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Filler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 98.

sayılmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise başkasının gücü kişinin kendisi için de bir güç sayılır. Buna göre; hasta bir kimse, kendi kendine yüzünü kibleye çevirecek bir kişi bulunduğu halde, yüzünü kibleye çevirmeden namazını kılsa Ebû Hanîfe'ye göre caiz iken Ebû Yûsuf'a göre bu şekilde namaz kılmak caiz değildir.⁸⁴

(18) Bülûğ çağının azamî sınırı Ebû Yûsuf'a göre kadın ve erkeklerde on beş yaştır. Ebû Hanîfe'ye göre ise erkeklerde on sekiz, kadınlarda on yedi yaştır.⁸⁵ Mükellefiyet, bülüğa ulaştıktan sonra başladığı için bülüğun azamî sınırına ilişkin bu ihtilaf birçok meselede imamların birbirlerinden farklı icthadları benimsemelerine yol açmıştır.

(19) Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf arasında râvilerin zabt ve adalet şartı konusunda da farklı görüş vardır. Ebû Hanîfe, hadis rivayetinde yazıdan çok hıfza önem vermiştir. O'na göre kişinin kitaba baktığı zaman hatırlayamadığı hadisleri nakletmesi uygun değildir ve bilinmeden, ezberlenmeden hadis tahdis edilmez. Yalnızca yazıya itimat etmek caiz değildir. Ebû Yûsuf'a göre ise baktığında hatırlamasa bile hadis rivayetinde sadece yazıya itimat etmek caizdir.⁸⁶

Ebû Hanîfe bir kimsenin Müslüman olup, fısktan sâlim olmasını adaleti, dolayısıyla rivayeti için yeterli görürken; Ebû Yûsuf, bir kişinin adaletinin tespiti için başka bir âdilin tevsikini, had gerektirecek kötülüklerden, büyük günahlardan uzak durmasını, farzları edâ etmesini ve iyiliklerinin kötülüklerinden çok olmasını gerekli görmüştür.⁸⁷ İmamlar arasındaki râvilerin adalet ve zabtını tespit esaslarının farklı olması, birçok meselede icthad farklılıklarına neden olmuştur.

(20) Ebû Yûsuf'a göre akitten sonra akde bağlanan şartlar, akit esnasında mevcutmuş gibi kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu şartlar, akit yapılırken mevcutmuş gibi kabul edilmez. Mesela bir kimse orta kalitede bir buğday üzerine selem akdi yapsa, sonra da ondan daha kaliteli vasıfta buğday getirirse ve "Bunu al ve bana bir dirhem fark ver" dese Ebû Hanîfe'ye göre bu akit caiz olmaz. Ebû Yûsuf'a göre ise selem akdi caiz olur ve bu şart akdin aslına katılır ve sanki akit başlangıçta bu şarta göre vâki olmuş gibi kabul edilir.⁸⁸

Bütün bu delillerden hareketle diyebiliriz ki; Ebû Yûsuf'u usûlde imamlarına bağlı, fûrû konularında ise bağımsız kabul etmek yerine; hem usûlde, hem de fûrû da müstakil müctehid olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

Sonuç

Hız. Peygamber döneninde temeli atılan, sahabe ve tabiûn dönemlerinde gelişen ve zenginleşen fıkıh ilmi, müctehid imamlar döneminde ilmî birikim ve zenginlik

⁸⁴ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, s. 132-133.

⁸⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik*, XXI, 111-112.

⁸⁶ Serahsî, *Usûl*, I, 358.

⁸⁷ Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, s. 183, 189.

⁸⁸ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, s. 143.

bakımından en üst seviyelere ulaşmıştır. Günümüze kadar ulaşan kaynak eserlerin yazıldığı bu dönemin önemli fakihlerinden birisi de İmam Ebû Yûsuf'tur.

Ebû Yûsuf'un ilmî birikimi ve fıkıh tarihindeki değeri herkes tarafından takdir edilmekle birlikte, taklit döneminde yapılan bazı tasniflerde İmam Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul etmeyip, usûl konularında hocası İmam Ebû Hanîfe'ye bağlı olduğunu savunanlar olmuştur. Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul etmeme anlayışının altında, taklit döneminin fikhî düşünce ve algılamalarının etkisi vardır. Bu dönemde, hocalara aşırı saygı, müctehid imamların yanılmaz otorite kabul edilmesi, sosyolojik manada mezheplerin oluşması ve mezhep taassubu, fikhî yorum ve yaklaşımları kuvvetli bir şekilde etkilemiştir. Hanefî mezhebini, hoca ve çevresindeki talebelerinden oluşan bir yapı şeklinde biçimlendirme gayretleri, Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul etmeme sonucuna götürmüştür.

Ebû Hanîfe'nin ilmî istişareye dayalı ders metodu, fıkıh usûl ilminin o dönemde henüz teşekkül aşamasında olması, Ebû Yûsuf'un, Ebu Hanîfe'den başka hocalardan da ders alması, Ebû Yûsuf'un müctehidlerde bulunması gereken vasıflara bihakkın sahip olması hem usûlde, hem de fûrûda Ebu Yûsuf'un icthad ehliyetine sahip olduğunu göstermektedir. İki imam arasındaki icthad farklılıkları incelendiğinde de ortada bir usûl birlikteliğinin olmadığı aşikâr olmaktadır. Kanaatimize göre Ebû Yûsuf icthad usûlünde Ebû Hanîfe'ye müntesip değildir. Mutlak müctehid olarak görüşlerini beyan etmiştir.

İmam Ebû Yûsuf'u mutlak müctehid kabul etmek, fıkıh tarihinde görülen tek mezhebe bağlı olmak, mezhepler arasında intikal, taklit ve telfik⁸⁹ tartışmalarına yeni bir bakış açısı sağlayacaktır.

Ebû Hanîfe ve öğrencileri yüzlerce meselede ihtilaf ettikleri ve ilmihal kitaplarının bazen Ebû Hanîfe'nin bazen de diğer öğrencilerinin icthadlarını müftâbih kabul ederek hazırlandığı göz önüne alınınca Hanefî mezhebi mensupları dinî hayatlarını yaşarken farklı müctehidleri taklit etmiş olmaktadır. Bu durumda, kendisini Hanefî mezhebine müntesip kabul edip başka müctehidlerin taklidini ve telfiki caiz görmeyen bir kişinin bu iddiası temelden yoksun hale gelmektedir.

İctihad seviyesinde olmayan bir kişi, usûlde ve fûrûda müstakil müctehid olan İmam Ebû Hanîfe, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed'in görüşlerinden birisini alıp uyguluyorsa aynı şekilde İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel'in de icthadlarını taklit edebilmesi de mümkün ve caiz olmalıdır.

Liyâkat ve ehliyet sahibi olan müctehidlerin ortaya koydukları icthadlar, müslümanların Cenab-ı Hakk'ın rızasına muvafık hayat yaşayabilme amacına hizmet eden yollar olarak görülmeli, birisini diğerinden üstün görmek yerine her biri eşit değerinde kabul edilmelidir. Hayatını günaha düşmeden sürdürüp, Allah'ın rızasına ulaşma gayretinde olan bir müslümana, karşılaştığı fikhî meselede –zaruret ölçüsünde

⁸⁹ Telfik: Taklit yoluyla, bir mesele veya amel üzerinde iki veya daha fazla mezhebin farklı hükülerini birleştirerek tatbik etmektir. Bk. Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 211.

bir gereklilik olmasa da- farklı müctehidlerin ictihadlarından yaralanma kapısı açık tutulmalıdır. İnsanlara kendi imamlarının görüşüyle hareket edebilecekleri gibi herhangi bir meselede başka müctehidlerin görüşü ile amel ederek de dinî hayatlarını sürdürebilecekleri öğretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz el-Buhârî, Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (v.730), *Keşfü'l-esrar an Usûli'l-Pezdevî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1997.
- Ali el-Hafîf, *el-İctihad fi's-şeriatî'l-İslâmiyye*, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1979.
- ATAR, Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *MUIF Dergisi*, sayı:3, s. 30.
- _____, *Fıkıh Usûlü*, MUIF Yayınları, İstanbul 1992.
- Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, y.y., t.y.
- Bardakoğlu, Ali, "Hanefi Mezhebi", XVI, 1-21, *DİA*, İstanbul 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (v.256), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VI, Daru İbn Kesir, Beyrut 1993.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370), *el-Fusûl fi'l-usûl*, I-IV, Kuveyt 1994.
- Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Filler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- _____, "Kısas", *DİA*, XXV, 488-495, Ankara 2002.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed (v. 430/1039), *Te'sîsü'n-nazar Mukayeseli İslâm Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (trc. Ferhat Koca), Ankara Okulu, Ankara 2009.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Fıkıhî İhtilaflarda Ölçü* (trc. Musa Hûb), Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v.275), *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Ebû Yûsuf, Yâkup b. İbrâhim (v.182), *Kitâbü'l-Harâc*, Dârü'l-Mâ'rife, Beyrut t.y.
- _____, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâi* (thk. Ebu'l-Vefa el-Efğânî), Lecnetü İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'maniyye, Mısır 1357 (h).
- Ebû Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fıkıh*, Tebliğ Yayınları, İstanbul, t.y.
- _____, *Ebû Hanîfe hayatuhu ve asruhu*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1976.

- _____, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1976.
- Furat, Ahmet Hamdi, *Kûfe Ekolü (Sosyal Yapının Hukuku Etkisi)*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Hudârî, Muhammed, *İslâm Hukuk Tarihi* (trc. Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn Âbidîn, Muhammed Alaüddin (v.1252/1836), "Ukûdü resmi'l-müftî", *Mecmuatü'r-resâil*, Dersaadet 1325.
- İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed b. Muhammed (v. 681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu enbâi'-zamân*, Dâru Sadır, Beyrut 1968.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd (v.456/1064), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut 1985.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed (v.751/1350), *İ'lâmü'l-muvakkîin an rabbi'l-alemin*, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm 1423.
- İbn Kemal Paşa, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Süleymaniye Düğümlü Baba Kütüphanesi, no: 351/16, vr.130-131.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (v. 620/1223), *el-Muğnî*, I-XV, Hecr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. baskı, Kahire 1992.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed (v.970/1563), *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Kahire, t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd (v. 230), *Tabakâtu'l-kübrâ*, Dâru Sadır, Beyrut t.y.,
- İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvâhid (v. 861/1457), *Şerhu Fethu'l-kadîr*, I-IX, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim (v. 309/921), *el-İkna'* (thk. Abdullah b. Abdülaziz el-Cibrîn), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994.
- _____, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma' ve'l-ihtilaf*, Daru Taybe, Riyad 1985.
- Kallek, Cengiz, "Ebû Yûsuf'un İktisâdî Görüşleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, s.1-18, İstanbul 1997.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *İslâm Hukuk Tarihi*, Nesil Yayınları, İstanbul 1989.
- _____, *İslâm Hukukunda İctihad*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab bölümü, Demirbaş no: 690, varak: 66-68.
- Kevserî, Muhammed Zâhid, *Hüsnu't-tekâdî fi sîreti'l-İmam Ebû Yûsufe'l-Kâdî*, Humus, 1968.

- _____, *Fıkhü ehli'l-İrak ve hadîsühüm* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Beyrut 1970.
- Koca, Ferhat, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, "Hanefi Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed Arasındaki Hukukî Görüş Farklılıkları", *Ekev Akademi Dergi*, sayı: 18, s. 143-160, Kış 2004.
- Mahmud Matlûb, *Ebû Yûsuf hayâtuhu ve âsâruhu ve ârâuhu'l-fikhiyye*, Câmîiatu Bağdad, Bağdat 1972.
- Mahmesânî, Subhi, "Kâdî kudâti Bağdad ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islâmî", *Mecelletu'l-Mecmai'l-İlmî*, Dımaşk 1965.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmed, *Menâkibu'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1981.
- Mercânî, Şihabüddin Harun b. Bahauddin el-Kazanî (v.1889) *Nâzuratu'l-hak fi farziyyeti'l-işâ' ve in lem yeğibi'ş-şafak*, Kazan 1875.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâburî (v. 261/875), *Sahîh-u Müslim*, Beyrut, t.y.
- Nablusî, Abdülganî b. İsmail, *Hulâsatü't-tahkîk fi beyâni hükmi't-taklid ve't-telifik*, Mektebetü Işık, İstanbul t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *Sünen'ün-Nesâî*, Halep 1986.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddin (v.606/1209), *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*, Câmîiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1980.
- Saymerî, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ali (v. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, 2. baskı, Beyrut 1976.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (v. 483/1090), *Usûl*, I-II, Eda Neşriyat, İstanbul 1990.
- _____, *el-Mebsût*, I-XXX, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- _____, *Şerhu Siyeri'l-kebir*, Câmîiatü'd-Düveli'l-Arabiyye, Kahire 1971.
- Seyyid, Mehmed, *Usûl-u Fıkh*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1915.
- Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Örf*, İzmir 1987.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min ilmi'l-usûl* (thk. Şa'ban Muhammed İsmail), I-II, Kahire 1992.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf (v. 476/1083), *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmam eş-Şâfiî*, I-II, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1959.
- _____, *Tabakâtu'l-fukahâ*, Dâru'l-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970.

- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa (v.968/1561), *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde, Dâru'l-Kütübi'l-Hâdise*, Kahire 1968.
- Öğüt, Salim "Ebû Yûsuf", *DİA*, X, 260-265, İstanbul 1994.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- Özşenel, Mehmet "İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *İslâm Araştırmaları*, 2005, sayı:3, ss.91-105.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Veki', Muhammed b. Halef b. Hayyân (v. 306), *Ahbâru'l-kudât*, I-III, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, t.y.,
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1993.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1348), *Menâkıbü'l-İmam Ebû Hanîfe ve sahibeyhi Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, t.y.
- _____, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1956.
- _____, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâir*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li dirâseti's-şerâti'l-islâmiyye*, Bağdat 1969.
- Zeyleî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf (v.762/1360), *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidaye*, Dâru'l-Me'mun, Kahire 1938.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Matbaatu Kustasus, Kahire 1954.